

การวิเคราะห์พิธีกรรมการรำผีฟ้า: มิติทางการรักษาและความเชื่อในสังคมไทย
AN ANALYSIS OF THE PHI FA RITUAL DANCE: DIMENSIONS OF HEALING AND BELIEF
IN THAI SOCIETY

วารสยะ วราสยานนท์

Varasaya Varasayananda

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา

Mahamakut Buddhist University Lanna Campus

Corresponding Author E-mail: Varasaya.var@mbu.ac.th

Received January 5, 2024

Revised February 7, 2024

Accepted March 12, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ มุ่งวิเคราะห์พิธีกรรมการรำผีฟ้า ซึ่งเป็นพิธีกรรมการรักษาความเจ็บป่วยที่มีความเชื่อเรื่องผีเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรม ระบบความเชื่อ และการดำรงอยู่ของคนในชุมชน ผ่านการเก็บข้อมูลด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์เชิงลึก ผลการศึกษาพบว่า พิธีกรรมรำผีฟ้ามีบทบาทสำคัญในฐานะกลไกเยียวยารักษาทั้งทางกายและจิตใจ ตลอดจนเป็นพื้นที่ในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยสมัยใหม่ พิธีกรรมนี้กำลังเผชิญความท้าทายจากการลดลงของผู้สืบทอด ดังนั้นการสร้างการเข้าใจและการให้คุณค่าต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงเป็นแนวทางสำคัญในการอนุรักษ์และสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่านี้ให้คงอยู่สืบไป

คำสำคัญ: พิธีกรรมรำผีฟ้า, การรักษา, ความเชื่อ, ภูมิปัญญาท้องถิ่น, สังคมไทย

Abstract

This academic article aims to analyze the ritual of the Blue Ghost Dance, a healing ritual that involves the belief in spirits, by examining the relationship between ritual, belief system, and the existence of people in the community. Data was collected through participant observation and in-depth interviews. The results showed that the Phi Fa ritual dance plays an important role as a mechanism for both physical and mental healing, as well as a space for maintaining the cultural identity of local communities. However, under the changing currents of modern Thai society, this ritual faces challenges from the decline in successors. Therefore, creating understanding and giving value to local wisdom is an important approach to conserving and perpetuating this invaluable cultural heritage for existence.

Keywords: Phi Fa Ritual Dance, Healing, Belief, Local Wisdom, Thai Society

บทนำ

พิธีกรรมการรำผีฟ้าเป็นหนึ่งในพิธีกรรมที่มีความสำคัญในระบบการดูแลสุขภาพของชนในสังคมไทยมาอย่างช้านาน เป็นการรักษาความเจ็บป่วยทั้งกายและใจที่มีความเชื่อเรื่องผีเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยผู้ที่สามารถรักษาได้คือ "หมอผีฟ้า" ซึ่งมีฐานะเป็นผู้มีญาณวิเศษ มีความสามารถในการติดต่อสื่อสารกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

พิธีกรรมการรำผีฟ้ามีจุดเด่นที่สามารถตอบสนองความต้องการของผู้รับการรักษาได้อย่างครอบคลุมทั้งในมิติทางกาย มิติทางจิตใจและจิตวิญญาณ อีกทั้งยังบูรณาการวิถีชีวิต ความเชื่อ ระบบคุณค่า และภูมิปัญญาของคนในชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพลังของวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้กับผู้คน (เสาวภา พรศิริพงษ์, 2561)

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่มุ่งสู่ความทันสมัยและการพัฒนาในมิติทางวัตถุเป็นสำคัญ การนำเสนอมุมมองทางวิชาการเกี่ยวกับคุณค่าและความสำคัญของพิธีกรรมพื้นบ้านนี้ จึงเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยทำความเข้าใจการดำรงอยู่ของผู้คนในพื้นที่ชนบทที่ยังคงยึดโยงกับความเชื่อดั้งเดิมในปัจจุบัน นอกจากนี้ ยังเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงระบบคุณค่าและการให้ความหมายกับชีวิตแบบไทย ที่มีส่วนสำคัญในการสร้างสมดุลให้กับการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

ความเป็นมาและความสำคัญของพิธีกรรมรำผีฟ้า

พิธีกรรมรำผีฟ้าเป็นพิธีกรรมการรักษาโรคที่มีความเชื่อเรื่องผีเข้ามาเกี่ยวข้อง มีต้นกำเนิดมาจากวิถีชีวิตและระบบความเชื่อดั้งเดิมของผู้คนในภาคเหนือตอนบนของไทย โดยเฉพาะในกลุ่มชาติพันธุ์ล้านนา เชื่อกันว่าการเจ็บป่วยของคนเกิดจากการกระทำของสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ผีบรรพบุรุษ ผีป่า รวมถึงเทพเจ้าต่าง ๆ ที่ไม่พอใจต่อการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ จึงส่งผลให้เกิดความเจ็บป่วยทั้งทางกายและทางใจ

การรักษาแบบพื้นบ้านจึงมิได้มุ่งเน้นที่อาการทางกายภาพเพียงอย่างเดียว แต่จะต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติด้วย บุคคลสำคัญในพิธีกรรมนี้คือ "หมอผีฟ้า" ซึ่งมีบทบาทเป็นทั้งหมอ นักบวช และผู้ประกอบพิธีกรรม ที่สามารถติดต่อสื่อสารกับโลกวิญญาณเพื่อต่อรองขอความช่วยเหลือจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการเยียวยารักษาอาการป่วยให้กับผู้คนในชุมชน (เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี, 2556)

นอกจากมิติการรักษาความเจ็บป่วยแล้ว พิธีกรรมรำผีฟ้ายังเป็นกลไกสำคัญในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ สร้างสำนึกร่วมทางวัฒนธรรมและความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ในอดีตที่การรักษาพยาบาลสมัยใหม่ยังเข้าไม่ถึง พิธีกรรมนี้ได้ทำหน้าที่เป็นระบบการดูแลสุขภาพหลักของผู้คนควบคู่ไปกับการใช้สมุนไพรและภูมิปัญญาพื้นบ้าน

หมอผีฟ้าซึ่งเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมจึงเปรียบเสมือนตัวแทนของชุมชนในการเชื่อมโยงระหว่างโลกของมนุษย์และโลกเหนือธรรมชาติ เป็นผู้อัญเชิญวิญญาณบรรพบุรุษและเทพเจ้ามาประทับร่างให้คำปรึกษาและช่วยเยียวยาผู้ป่วย ซึ่งไม่เพียงแต่จะช่วยฟื้นฟูสุขภาพร่างกายเท่านั้น แต่ยังเป็นการให้ความหมายและคุณค่าทางจิตใจ เสริมสร้างกำลังใจให้ผู้ป่วยและครอบครัวให้มีความหวังในการต่อสู้กับความเจ็บป่วย

กระบวนการรักษามักเริ่มต้นด้วยการไหว้บูชาบรรพบุรุษ เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จากนั้นจะถามไถ่อาการของผู้ป่วยอย่างละเอียด มีการใช้วิธีทางไสยศาสตร์ เช่น การทำนายทายทัก การโยนเข็มซี การใช้ไฟยิปซี เพื่อค้นหาสาเหตุการเจ็บป่วยและความต้องการของผีบรรพบุรุษ ก่อนจะเริ่มพิธีเข้าทรงเพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้คำแนะนำในการรักษา ซึ่งอาจเป็นทั้งการใช้สมุนไพร เวทมนตร์คาถา การทำพิธีเลี้ยงผีเพื่อขอโอสิกรรม หรือสะเดาะเคราะห์กรรม (โสภิตา ศรีจันทรา, 2557)

ไม่เพียงเท่านั้น การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมรำผีฟ้ายังเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชนอย่างใกล้ชิด บ่อยครั้งที่ผู้ป่วยมักเป็นคนในครอบครัว เครือญาติ หรือคนในหมู่บ้านเดียวกัน เมื่อมีการจัดพิธีกรรมขึ้น คนในชุมชนมักจะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทั้งในแง่ของแรงงาน เงินทอง และกำลังใจ ผู้คนจะร่วมกันเตรียมสถานที่ จัดหาเครื่องสังเวยและอุปกรณ์ต่าง ๆ รวมไปถึงให้ความช่วยเหลือดูแลผู้ป่วยและญาติ ๆ ด้วย แสดงถึงความเอื้ออาทรและจิตวิญญาณความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง ทำให้เกิดความรู้สึกปลอดภัยและได้รับการโอบอุ้มเกื้อหนุน ในยามเจ็บป่วย

นอกจากการร่วมมือกันเพื่อการรักษาในเชิงจิตวิญญาณแล้ว พิธีกรรมนี้ยังเป็นโอกาสให้ผู้คนได้พบปะสังสรรค์ แลกเปลี่ยนข่าวสารความเป็นไปในชุมชน เกิดเป็นพื้นที่ทางสังคมที่ช่วยกระชับความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้ยั่งยืนและเหนียวแน่น เป็นการแสดงออกถึงอัตลักษณ์ร่วมและการยอมรับนับถือในวิถีปฏิบัติ คติความเชื่อ และมรดกทางวัฒนธรรมของกันและกัน

แม้บทบาทของพิธีกรรมรำผีฟ้าในปัจจุบันอาจลดลงไปตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม แต่ในหลายพื้นที่โดยเฉพาะพื้นที่ห่างไกลในชนบทก็ยังคงยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุ เพราะนอกจากจะเป็นการรักษาโรคแล้ว ยังเป็นพื้นที่ให้พวกเขาได้พบปะสังสรรค์ ระลึกถึงบรรพบุรุษ และธำรงไว้ซึ่งวิถีชีวิตวัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของตนเองอีกด้วย

การปรากฏอยู่อย่างต่อเนื่องของพิธีกรรมรำผีฟ้ายังสะท้อนให้เห็นถึงความปรารถนาของคนท้องถิ่น ในการรักษาความเชื่อมโยงระหว่างคนในปัจจุบันกับวิญญาณบรรพชนในอดีต ความเชื่อที่ว่าชีวิตและความตายเป็นส่วนหนึ่งของวัฏจักรที่ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง คนตายจากไป แต่จิตวิญญาณยังคงปกปักษ์รักษาดูแลลูกหลาน อยู่เสมอ การแสดงความเคารพ บูชาและขอความช่วยเหลือจากบรรพบุรุษผ่านพิธีกรรม จึงเป็นการต่อยอดความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างคนเป็นกับคนตาย ให้ความมั่นใจว่าเราไม่ได้ถูกทอดทิ้งให้เผชิญชะตากรรมเพียงลำพัง แต่ยังมีบรรพชนคอยให้การสนับสนุนและปกป้องคุ้มครองอยู่เบื้องหลัง

พิธีกรรมรำผีฟ้าจึงไม่เพียงแต่เป็นเครื่องมือในการบำบัดรักษาโรคเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญทางสังคมวัฒนธรรมที่ช่วยธำรงรักษาอัตลักษณ์ ค่านิยม และความทรงจำร่วมของชุมชนให้คงอยู่ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่ การสร้างความเข้าใจและยอมรับในคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ จึงเป็นแนวทางสำคัญในการอนุรักษ์และสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าให้ดำรงอยู่ควบคู่กับการพัฒนาทางการแพทย์และการสาธารณสุขอย่างยั่งยืนต่อไป

บทบาทของพิธีกรรมในฐานะกลไกทางการแพทย์และการควบคุมทางสังคม

พิธีกรรมรำผีฟ้ามีบทบาทสำคัญใน 2 มิติหลักคือ การเป็นกลไกการรักษาความเจ็บป่วย และการควบคุมทางสังคมวัฒนธรรม สำหรับมิติแรก ความเชื่อที่ว่าอาการป่วยมีสาเหตุมาจากการกระทำของสิ่งเหนือธรรมชาติทำให้การรักษาไม่ได้มุ่งแก้ไขอาการทางกายเท่านั้น แต่ต้องฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วยกับโลกวิญญาณด้วย ในระดับปัจเจกบุคคล การเข้าร่วมพิธีกรรมรำผีฟ้าช่วยสร้างความรู้สึกปลอดภัย การได้กล่าวสารภาพและขอโทษต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากการกระทำผิดที่อาจเป็นต้นเหตุของการเจ็บป่วย ช่วยลดความรู้สึกผิดและบาปในจิตใจของผู้ป่วย ส่วนการได้รับกำลังใจจากคนรอบข้าง คำปลอบโยนหรือให้อภัยจากวิญญาณที่เข้าทรงผ่านคนทรง ก็ช่วยผ่อนคลายความทุกข์ใจของผู้ป่วยได้ไม่น้อย

กระบวนการเหล่านี้สอดคล้องกับหลักการของจิตบำบัดแนวจิตวิเคราะห์ ที่เชื่อว่าการระบายความในใจ การเผชิญหน้ากับความกลัวและความขัดแย้งในจิตใต้สำนึก เป็นกุญแจสำคัญในการบำบัดความผิดปกติทางจิตใจ ไม่ว่าจะเป็นความวิตกกังวล ความเครียด หรือความซึมเศร้า ซึ่งล้วนเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้การเจ็บป่วยทางกายรุนแรงมากยิ่งขึ้น

นอกจากปัจจัยด้านจิตใจแล้ว พิธีกรรมรำผีฟ้ายังมีส่วนช่วยกระตุ้นการทำงานของระบบภูมิคุ้มกันโรคในร่างกายอีกด้วย งานวิจัยทางด้านจิตเวชศาสตร์ชี้ว่าความเชื่อและศรัทธาที่มีต่อพลังเหนือธรรมชาติ การทำสมาธิผ่านพิธีกรรมทางศาสนา รวมถึงความรู้สึกปลอดภัยและได้รับการดูแลเอาใจใส่จากคนรอบข้าง ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่กระตุ้นการหลั่งสารเอ็นดอร์ฟินซึ่งเป็นสารแห่งความสุขตามธรรมชาติ ช่วยบรรเทาความปวดและเพิ่มประสิทธิภาพของเม็ดเลือดขาวในการต่อต้านเชื้อโรค (กนกวรรณ มะโนรัมย์, 2552)

ส่วนในมิติของการควบคุมทางสังคมนั้น พิธีกรรมรำผีฟ้าได้แฝงบรรทัดฐานทางสังคมและวัฒนธรรมเอาไว้อย่างแนบเนียน การที่ผู้ป่วยมักถูกตำหนิว่าเป็นผลจากการประพฤติตนไม่เหมาะสม เช่น การละเมิดข้อห้ามทางจารีตประเพณี การลบหลู่ดูหมิ่นผีบรรพบุรุษ หรือการไม่เคารพธรรมชาติ ทำให้การมารับการรักษาจึงเป็นโอกาสสำคัญให้พวกเขาได้สำนึกผิดและปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ผ่านการสารภาพ การขอขมาและบนบานสานกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์

กระบวนการนี้เองที่เป็นกลไกอย่างอ่อนในการควบคุมทางสังคม ผลักดันให้ผู้คนประพฤติตนอยู่ในกรอบจารีตและศีลธรรมของชุมชน การไม่ปฏิบัติตามย่อมนำมาซึ่งผลร้ายทั้งต่อตนเองและส่วนรวม เช่น การเจ็บป่วย ความทุกข์ยากเข็ญ หรือภัยพิบัติทางธรรมชาติ ความเชื่อเช่นนี้จึงมีส่วนสำคัญในการหล่อหลอมพฤติกรรมของคนให้อยู่ในกรอบที่สังคมยอมรับ และรักษาระเบียบของชุมชนให้คงอยู่

นอกจากนั้นพิธีกรรมรำผีฟ้ายังมีบทบาทในการต่อยอดโครงสร้างอำนาจและชนชั้นในสังคมอีกด้วย การที่หมอผีหรือคนทรงมีความสามารถพิเศษในการติดต่อสื่อสารกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ทำให้พวกเขามักได้รับความเคารพนับถือเป็นพิเศษจากคนในชุมชน กลายเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณที่ทรงอำนาจ คำพูดคำสั่งสอนของพวกเขาเมื่อนำหนักมากพอที่จะชี้นำความคิดและการกระทำของผู้คนได้ในระดับหนึ่ง

การผูกขาดความรู้และอำนาจในการรักษาไว้ที่หมอผี ไม่เพียงสะท้อนให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงทรัพยากรสุขภาพของคนในชุมชนเท่านั้น แต่ยังเป็นการต่อยอดชนชั้นนำทางสังคมของหมอผีด้วย ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดหรือสามารถเข้าถึงหมอผีจึงมักจะได้รับสิทธิพิเศษมากกว่าคนทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นการเข้ารับการรักษา การขอคำปรึกษา หรือแม้แต่การร่วมประกอบพิธีกรรมสำคัญ ๆ ซึ่งช่วยสะท้อนและต่อยอดความแตกต่างทางสถานะของผู้คนในสังคม (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2537)

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางความเหลื่อมล้ำเหล่านี้ พิธีกรรมรำผีฟ้าก็ยังคงความเป็นพื้นที่ร่วมที่เปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนได้มีส่วนร่วมในระดับหนึ่ง ผ่านการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการจัดพิธี การแบ่งปันอาหาร การร่วมขับร้องเพลงและรำยา ตลอดจนการดูแลเยียวยากันและกันในระหว่างพิธี สิ่งเหล่านี้ช่วยสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เติมเต็มความต้องการของมนุษย์ในการเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และช่วยลดทอนความตึงเครียดทางชนชั้นลงได้ในระดับหนึ่ง

กล่าวโดยสรุป พิธีกรรมรำผีฟ้าจึงไม่เพียงมีบทบาทในฐานะกลไกการบำบัดรักษาอาการเจ็บป่วยทั้งทางกายและใจเท่านั้น แต่ในเชิงสังคมวัฒนธรรม ก็ยังทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการควบคุมพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล ต่อยอดบรรทัดฐานและคุณค่าร่วมของชุมชน และรักษาโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคมนั้นด้วย ความเข้าใจต่อบทบาทอันหลากหลายเหล่านี้จะช่วยให้เราเห็นคุณค่าของพิธีกรรมพื้นบ้านในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรงพลัง สมควรแก่การอนุรักษ์และสืบสานต่อไป

องค์ประกอบสำคัญในพิธีกรรมและสัญลักษณ์แฝงนัย

พิธีกรรมรำผีฟ้าเป็นพิธีที่มีความซับซ้อนและใช้องค์ประกอบที่หลากหลาย ทั้งในส่วนของสถานที่ บุคคล และอุปกรณ์เครื่องใช้ในพิธีกรรม องค์ประกอบหลัก ๆ ที่ขาดไม่ได้ ได้แก่ ศาลหรือหิ้งบูชาสำหรับผีบรรพ

บุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หมอผีฟ้าหรือร่างทรงที่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับวิญญาณ ผู้ป่วยและญาติที่เข้าร่วมพิธี ตลอดจนเครื่องเซ่นไหว้บูชาต่าง ๆ

ศาลเจ้าหรือหิ้งบูชาเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดของพิธี เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อัญเชิญผีหรือวิญญาณบรรพบุรุษมาประทับเพื่อรับเครื่องเซ่นไหว้และรับฟังคำอธิษฐาน การจัดวางเครื่องสังเวยบนหิ้งบูชามีกฎเกณฑ์ค่อนข้างตายตัว โดยมากมักประกอบด้วย ดอกไม้ ธูปเทียน หมากพลู บุหรี่ เหล้าขาว ไก่ต้ม หัวหมู และอาหารคาวหวานตามฤดูกาล จำนวนชุดของเครื่องสังเวยมักขึ้นอยู่กับจำนวนผีหรือเทพเจ้าที่ต้องการเชิญมาในพิธี บ่งบอกถึงความเคารพและใส่ใจที่มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้น

ส่วนตัวหมอผีและผู้ป่วยมักจะนุ่งขาวห่มขาว ใช้ผ้าสไบพาดไหล่ ซึ่งเป็นการแต่งกายที่เรียบง่าย สะอาดตา สื่อถึงความบริสุทธิ์และความสุภาพถ่อมตน การนุ่งขาวยังเป็นการแยกตัวเองออกจากวิถีชีวิตปกติ แสดงว่ากำลังอยู่ในช่วงเวลาพิเศษและพร้อมที่จะสื่อสารกับอำนาจเหนือธรรมชาติ

ในระหว่างพิธีกรรม จะมีการใช้เครื่องดนตรีประกอบจังหวะ เช่น ฉิ่ง กลอง ฉิ่ง ฉาบ ชลุ่ม ซึ่งช่วยสร้างบรรยากาศของความศักดิ์สิทธิ์ ลึกกลับ ผสมผสานกับจังหวะที่สนุกสนานครึกเมื่อเทพเจ้าเข้าทรงรำรายรำเสียงดนตรีที่ดังกังวานเชื่อว่าเป็นเสียงที่เรียกวิญญาณบรรพบุรุษให้ลงมาประทับในร่าง และเป็นสื่อกลางให้ผู้คนเชื่อมต่อเข้าหากัน เกิดเป็นพลังร่วมในการบำบัดรักษา

อีกส่วนประกอบสำคัญคือสมุนไพร วัตถุมงคลและเครื่องรางของขลังต่าง ๆ ที่หมอผีนำมาใช้ในการรักษา เช่น น้ำมันต์ ลูกประคบ ชันครู ไม้มะยม เป็นต้น วัตถุเหล่านี้ถูกเชื่อว่ามีพลังพิเศษที่หมอผีปลูกเสกขึ้น ใช้ในการปัดรังควาน ขับไล่วิญญาณชั่วร้าย หรือเสริมสร้างกำลังใจแก่ผู้ป่วย ด้วยกลิ่นหอมของสมุนไพร การได้สัมผัสเครื่องรางศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ผู้ป่วยรู้สึกได้รับพลังบวก มีความหวังและมั่นใจมากขึ้น ซึ่งเป็นผลดีในเชิงจิตวิทยาประการหนึ่ง

ในพิธีกรรมยังมีการขับเสภาหรือบทสวดที่ใช้ถ่ายทอดเรื่องราวทางศาสนา คำสอนทางจริยธรรม ตำนานท้องถิ่น ผ่านน้ำเสียงที่เคร่งขรึมศักดิ์สิทธิ์ เนื้อหาของบทสวดมักเป็นการบอกเล่าความหลัง ที่มาที่ไปของเหล่าเทพเจ้า วีรบุรุษ หรือบรรพชนของชุมชน สอดแทรกข้อคิดคำสอนในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม เมื่อหมอผีขับเสภาหรือสวดมนต์ จึงเป็นเหมือนการเชื่อมโยงอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเข้าด้วยกัน เหมือนเป็นการรื้อฟื้นความทรงจำและภูมิปัญญาของชุมชนให้กลับมามีชีวิตชีวอีกครั้ง

สัญลักษณ์อีกอย่างที่น่าสนใจคือการใช้ไฟ คandles และน้ำในพิธีกรรม เปลวไฟที่ลุกโชนในกองเครื่องสังเวยเชื่อว่าเป็นสื่อที่ส่งอาหารและเครื่องบูชาขึ้นไปสู่สุรวงสวรรค์ คandles หอมฟุ้งกระจายก็เป็นดั่งบันไดเชื่อมต่อสองโลกเช่นกัน ส่วนน้ำมันต์ที่หมอผีประพรมให้ผู้ป่วยดื่มและอาบ ก็สื่อถึงการชำระล้างทั้งร่างกายและจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ พร้อมเริ่มต้นชีวิตใหม่อีกครั้ง

สิ่งที่น่าสนใจคือทุกองค์ประกอบในพิธีกรรมล้วนมีนัยยะทางสัญลักษณ์ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการจัดเครื่องสังเวย การกำหนดทิศทางการวางอุปกรณ์ต่าง ๆ สีของเครื่องแต่งกาย ฯลฯ ล้วนมีความหมายแฝงอยู่ในตัว เชื่อมโยงกับระบบความเชื่อและโลกทัศน์ของผู้คนในชุมชนอย่างแนบแน่น สะท้อนวิถีคิดและการให้คุณค่าต่อชีวิต ธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติได้เป็นอย่างดี การทำความเข้าใจวัฒนธรรมชุมชนจึงต้องอาศัยการตีความหมายสัญลักษณ์เหล่านี้อย่างละเอียดลึกซึ้ง จึงจะเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึก ตรรกะ และวิธีการมองโลกของชาวบ้านได้อย่างถ่องแท้ (ยศ สันตสมบัติ, 2533)

เมื่อเราพิจารณาองค์ประกอบต่าง ๆ ในพิธีกรรมอย่างเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน จะทำให้เห็นว่า แต่ละองค์ประกอบมีบทบาทหน้าที่เฉพาะตัว แต่เมื่อทำงานร่วมกันก็ยังคงความเป็นเอกภาพได้อย่างลงตัว ส่วนประกอบทั้งหลายในพิธีกรรมเปรียบเสมือนอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกาย ที่แม้จะทำหน้าที่ต่างกัน แต่ก็

ประสานสอดคล้องเพื่อการทำงานของร่างกายอย่างมีประสิทธิภาพ สะท้อนปรัชญาองค์รวมและการมองความเป็นหนึ่งเดียวในสรรพสิ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่น

แง่มุมของการนำองค์ความรู้พื้นบ้านมาปรับใช้ในโลกสมัยใหม่

แม้ในปัจจุบัน ความเจริญก้าวหน้าด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์และนวัตกรรมสาธารณสุขจะช่วยยกระดับการดูแลสุขภาพของผู้คนไปอย่างมาก แต่ภูมิปัญญาระบบการแพทย์พื้นบ้านดั้งเดิมอย่างพิธีกรรมรำผีฟ้าก็ยังคงถูกนำมาปรับใช้ควบคู่กันไปด้วย โดยเฉพาะในบริบทของการสร้างเสริมสุขภาพองค์รวมที่ต้องคำนึงทั้งมิติทางกายภาพ จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ

ในเชิงปรัชญาสุขภาพ พิธีกรรมรำผีฟ้าได้สะท้อนแนวคิดการมองโรคร้ายไข้เจ็บอย่างเป็นองค์รวม ไม่แยกขาดระหว่างกายกับจิต คนกับธรรมชาติ และคนกับอำนาจเหนือธรรมชาติเหมือนการแพทย์แผนปัจจุบัน แต่มองว่าทุกสิ่งมีความเชื่อมโยงกัน การเจ็บป่วยเกิดจากความไม่สมดุลหรือความขัดแย้งระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ การรักษาจึงมุ่งไปที่การฟื้นฟูความสัมพันธ์ที่กลมกลืนระหว่างองค์ประกอบเหล่านั้น ไม่ใช่แค่การขจัดอาการป่วยเฉพาะจุด

ในเชิงกระบวนการ พิธีกรรมรำผีฟ้าได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อสุขภาพอย่างชัดเจน คนทุกวัยทุกเพศในชุมชนต่างก็ได้มีบทบาทในการดูแลช่วยเหลือผู้ป่วย สามารถเข้าถึงและจัดการกับผู้มีอำนาจทั้งในโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเองได้ในระดับหนึ่ง ไม่เหมือนการแพทย์สมัยใหม่ที่อำนาจการรักษามักถูกผูกขาดโดยผู้เชี่ยวชาญที่ผ่านการศึกษานั่น

การที่คนทุกกลุ่มได้มีส่วนร่วมในกระบวนการบำบัดรักษา ทั้งในส่วนของ การจัดสถานที่ พิธีกรรม การดูแลใกล้ชิดผู้ป่วย ตลอดจนการสวดมนต์ ตีกลอง ร้องรำ ก็สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องพลังของชุมชน (Community Empowerment) ที่เชื่อมั่นในศักยภาพและภูมิปัญญาของผู้คนในท้องถิ่น ว่ามีความสามารถเพียงพอที่จะฟื้นฟูเยียวยาทั้งตัวเองและชุมชน โดยไม่ต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกเสมอไป

นอกจากนั้น การที่กระบวนการรักษาเป็นไปในรูปแบบของพิธีกรรมสาธารณะที่เปิดกว้าง ทุกคนสามารถเข้าร่วมและรับรู้ได้ ก็เป็นการสร้างความโปร่งใส มีส่วนตรวจสอบถ่วงดุลอำนาจของหมอผีไม่ให้เกิดผูกขาดหรือเอารัดเอาเปรียบผู้ป่วย อีกทั้งการที่ทุกคนได้อยู่ร่วมพิธี มีประสบการณ์ตรง เรียนรู้ไปพร้อมกัน ก็เป็นการกระจายและสืบทอดองค์ความรู้ของชุมชนให้ดำรงอยู่ได้ยาวนานอีกด้วย

นอกจากการปรับใช้ในทางการแพทย์แล้ว ยังเริ่มมีความพยายามนำองค์ความรู้จากพิธีกรรมมาประยุกต์ใช้ในด้านอื่น ๆ อีก เช่น ด้านจิตวิทยา มีการนำบางเทคนิคการปรับความคิด การระบายอารมณ์ และการปลุกพลังบวกผ่านพิธีกรรมมาใช้ในการบำบัดเยียวยาผู้ที่มีปัญหาในชีวิต หรือแม้แต่ในด้านการท่องเที่ยวที่มีการนำพิธีกรรมรำผีฟ้ามาดัดแปลงเป็นกิจกรรมการแสดงเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว สร้างรายได้ให้กับชุมชน

อย่างไรก็ตาม การนำองค์ความรู้เหล่านี้มาปรับใช้ในบริบทปัจจุบันยังคงมีข้อถกเถียงทั้งในแง่ศีลธรรม ความเหมาะสม และประสิทธิผลอยู่ไม่น้อย เราจึงจำเป็นต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ ใช้วิจารณญาณในการกลั่นกรองเลือกสรร รู้จักแยกแยะส่วนดีที่ควรสืบสาน ส่วนที่ไม่เหมาะสมก็ควรปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยเท่าทันโลก

การต่อยอดองค์ความรู้จากพิธีกรรมรำผีฟ้าในปัจจุบันจึงเป็นเรื่องท้าทายที่ต้องอาศัยทั้งความเข้าใจในรากเหง้าทางวัฒนธรรม การมีส่วนร่วมทางประวัติศาสตร์ และไหวพริบปฏิภาณในการปรับตัวเข้ากับกระแสความเปลี่ยนแปลง แนวทางที่พึงประสงค์น่าจะเป็นการบูรณาการเลือกใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เข้ากับองค์ความรู้สมัยใหม่อย่างกลมกลืน หากจุดสมดุลระหว่างการรักษาของเก่าเอาไว้ และการปรับเปลี่ยนสิ่งใหม่ให้

สอดคล้องกับสังคมที่เปลี่ยนไป เพื่อให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังสามารถเติบโตงอกงามอยู่ได้อย่างทรงคุณค่าท่ามกลางความท้าทายของโลกยุคใหม่

ความท้าทายในการอนุรักษ์และฟื้นฟูพิธีกรรมพื้นบ้าน

ปัจจุบันพิธีกรรมรำผีฟ้ากำลังเผชิญกับความท้าทายหลายประการ ที่อาจบั่นทอนการสืบทอดและความยั่งยืนของพิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็นการเข้ามาของระบบการแพทย์สมัยใหม่ที่ทำให้ผู้คนเริ่มตั้งคำถามต่อความน่าเชื่อถือของการรักษาแบบพื้นบ้านมากขึ้น การขยายตัวของระบบการศึกษาแผนใหม่ที่มุ่งเน้นวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยม ลดทอนความศรัทธาในเรื่องผีสารพัดเทวดา รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คนในชนบทจากสังคมเกษตรกรรมที่เน้นการพึ่งพาอาศัยกันและกันมาเป็นสังคมอุตสาหกรรมที่เน้นปัจเจกนิยมมากขึ้น

สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้ชุมชนอ่อนแอลง ความสัมพันธ์ระหว่างคนเริ่มเปลี่ยนไป คนรุ่นใหม่เริ่มไม่ให้ความสำคัญและไม่อยากสืบทอดภูมิปัญญาเหล่านี้ต่อ หมอผีที่มีความรู้ความสามารถลึกซึ้งเริ่มหาได้ยากขึ้น งานพิธีกรรมก็มีขนาดเล็กลง จัดขึ้นน้อยครั้ง บางครั้งก็กลายเป็นการแสดงเพื่อความบันเทิงมากกว่าจะเป็นพิธีกรรมการรักษาจริง ๆ

นอกจากนี้ปัญหาความยากจน การเข้าถึงสิ่งอำนวยความสะดวกและโอกาสทางการศึกษาที่ไม่เท่ากันก็ทำให้คนบางกลุ่มต้องละทิ้งชุมชน ละทิ้งบ้านเกิด ไปหางานทำในเมืองใหญ่ พิธีกรรมที่เคยเป็นศูนย์รวมจิตใจและเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนก็เริ่มแปรเปลี่ยนไปจากเดิม เมื่อชุมชนอ่อนแอลง การอนุรักษ์สืบทอดวัฒนธรรมก็ยากขึ้นตามไปด้วย

ในเชิงคุณภาพ การที่องค์ความรู้ด้านพิธีกรรมไม่ได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่มักถ่ายทอดผ่านประสบการณ์ตรง คำบอกเล่า และการฝึกปฏิบัติจึงมีความเสี่ยงที่เนื้อหาบางส่วนจะคลาดเคลื่อน หรือสูญหายไป เมื่อเวลาผ่านไปนาน ปัญหาที่นับวันจะทวีความรุนแรงมากขึ้น เมื่อจำนวนหมอผีที่ทรงความรู้ลดน้อยลง คนรุ่นใหม่ก็ไม่ค่อยสนใจเรียนรู้ คำสอน ตำรา และอุปกรณ์บางส่วนเริ่มขาดหาย ไม่มีการใช้งานจนเสื่อมสภาพไป

เพื่อรับมือกับความท้าทายเหล่านี้ ชุมชนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงควรหันมาให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูองค์ความรู้พิธีกรรมให้มากขึ้น ไม่ควรจะเป็นการสนับสนุนการศึกษาวิจัยเพื่อเก็บข้อมูลและบันทึกภูมิปัญญาอย่างเป็นระบบ การส่งเสริมการเรียนการสอนในชุมชนเพื่อถ่ายทอดความรู้สู่คนรุ่นใหม่ การสร้างแรงจูงใจให้คนเห็นคุณค่าของพิธีกรรมในฐานะเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ รวมทั้งการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้มีความมั่นคง เพื่อดึงคนรุ่นใหม่ให้อยู่ในบ้านเกิดสืบสานวัฒนธรรมต่อไป

การจะธำรงรักษาพิธีกรรมพื้นบ้านให้คงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง ต้องอาศัยความร่วมมือกันหลายภาคส่วน ทั้งจากชุมชน หน่วยงานภาครัฐ นักวิชาการ ประชาชนชาวบ้าน และคนทั่วไป ในการช่วยกันสร้างสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศทางวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการอนุรักษ์และพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาเหล่านี้ การให้คุณค่า เคารพยกย่อง และการนำมาใช้ประโยชน์อย่างสร้างสรรค์ จะเป็นแรงผลักดันที่สำคัญที่จะทำให้ทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนสามารถส่องสว่างนำทางสังคมต่อไปได้อย่างมั่นคงยั่งยืน

สรุป

พิธีกรรมการรำผีฟ้าได้สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาที่ลุ่มลึกและมีคุณค่าของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการและดูแลสุขภาพอย่างเป็นองค์รวม ที่ไม่ได้แยกขาดระหว่างกาย ใจ สังคม และจิตวิญญาณ หากแต่มองเห็น

ความเชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกันของทุกมิติ การรักษาความเจ็บป่วยจึงไม่ได้มุ่งเน้นเพียงการแก้ไขความผิดปกติของร่างกายเท่านั้น แต่ต้องคำนึงถึงการเยียวยาให้คนมีความสุขสมบูรณ์ทั้งทางโลกและทางธรรมด้วย

ในการเติมเต็มทั้งความหวัง ความเชื่อมั่น กำลังใจ พลังของศรัทธาและความสามัคคีของชุมชนล้วนมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ายาหรือหัตถการทางการแพทย์ใด ๆ อีกทั้งพิธีกรรมเหล่านี้ยังทำหน้าที่เป็นกลไกควบคุมทางสังคม เชื่อมร้อยผู้คนให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ด้วยการย้ำเตือนให้ทุกคนประพฤติตนอยู่ในจารีตประเพณีและคุณธรรมอันดีงามตลอดเวลา

กล่าวได้ว่าพิธีกรรมรำผีฟ้าไม่เพียงแต่เป็นภูมิปัญญาสำคัญในการถนอมรักษาสุขภาพทางกายใจของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่ยังเป็นโครงสร้างทางวัฒนธรรมที่ช่วยเหลือหลอมความหมายและคุณค่าให้กับชีวิต สร้างสำนึกร่วมทางประวัติศาสตร์ให้คนมีรากเหง้า มีที่มาที่ไป ไม่ลืมเลือนวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม และยังคงเยียวยาชุมชนให้อยู่รอดท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงของกาลเวลาด้วย

การศึกษาเรียนรู้ ถิ่นกรอง และสังเคราะห์องค์ความรู้כלเหล่านี้มาบูรณาการกับวิทยาการสมัยใหม่ จึงนับเป็นแนวทางที่มีคุณูปการอย่างยิ่งยวดต่อการพัฒนาระบบสุขภาพของสังคมไทย ทั้งในแง่ของการเพิ่มประสิทธิภาพในการส่งเสริมดูแลสุขภาพ และการพัฒนาต่อยอดการบำบัดเยียวยาด้วยศาสตร์แห่งท้องถิ่นให้สามารถก้าวเคียงคู่และเติบโตเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาติที่เข้มแข็งสืบไป

เอกสารอ้างอิง

- กนกวรรณ มะโนรัมย์. (2552). พิธีกรรมการรักษา: การผสมผสานระหว่างการแพทย์พื้นบ้านกับการแพทย์สมัยใหม่. ศูนย์การแพทย์ชาติพันธุ์และการแพทย์ทางเลือก คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2537). วากรรมหมอผีอีสาน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี. (2556). หมอลำผี: บทบาทหน้าที่ในสังคมอีสาน. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ยศ สันตสมบัติ. (2533). มนุษย์กับวัฒนธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เสาวภา พรศิริพงษ์. (2561). การศึกษาพิธีกรรมการเข้าทรงของชาวไทยเขมรเพื่อการสืบทอดทางวัฒนธรรม. วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 13(2), 163-175.
- โสภิตา ศรีจันทร์. (2557). การศึกษาเชิงวิเคราะห์พิธีกรรมการรักษา “การลงผี” ของหมอพื้นบ้านอีสาน. วารสารไทยศึกษา, 10(2), 93-120.